

מחקר על מקבלי צל"שים במלחמת יום הכיפורים

מיהו גיבור מלחמה?

אל"מ ראובן גל

על כך שאוכלוסיית המחקר מורכבת מכ־40 אחוזים אנשי מילואים, 32 אחוזים אנשי קבע וכ־28 אחוזים חיילים בשירות חובה. יותר ממחצית מקבלי הצל"שים השתייכו ליחידות שריון, כשאחריהן מיוצגים החי"ר (18%), חיל האוויר (כ־8%) וחיל הרפואה (כ־6%). שאר החילות מיוצגים בשיעורים קטנים יותר. התפלגות הדרגות מצביעה על ייצוג גבוה ביותר של קצינים ונגדים:

דירוג	דרגה	מקרים	אחוז
הוגרים	טור-סמל	35	12.4
נגדים	סמל, רס"ל, רס"ר	67	23.7
קצינים זוטרים	סג"מ-סרן	106	37.4
קצינים בכירים	רס"ן-אל"מ	75	26.5

מטרתם העיקרית של עורכי המחקר הייתה לא להסתפק באפיונים כלליים של מקבלי אותות ההצטיינות, אלא לבחון בקפדנות באיזון מידה שונים או מיוחדים מקבלי הציונים לשבח באפיון, כזה או אחר מחבריהם ליחידה.

לצורך כך הוגדרה קבוצת השוואה: אל מול כל מקבל ציון לשבח, שנחקר, אותרו שלושה לוחמים אשר שירתו במהלך מלחמת יום הכיפורים באותה יחידה בה שירת מקבל הצל"ש, שימשו באותו תפקיד ודרגתם הייתה זהה לדרגתו. קבוצה זו, שנקראה "קבוצת הביקורת", דמתה לקבוצת מקבלי האותות בכל נתוני העיקריים, למעט עובדה אחת: אנשיה לא זכו בפועל בכל ציון לשבח במהלך הלחימה.

סדרה שלמה של משתני רקע נבדקה עתה תוך השוואה בין קבוצת המחקר (מקבלי

בשלושים ושתיים שנות קיומה, ידעה מדינת ישראל מלחמות ופעילויות קרביות לרוב. מאז הצל"ש הראשון שהוענק בצה"ל (לטייס עורד אברבנאל, לצנחן ג'ורג' פרלוב שנתפס בגלגלו האחורי של מטוס הדקוטה, ולרס"ל שמואל רפאל שמשך את הצנחן אל תוך המטוס) — הוענקו עשרות ומאות ציונים לשבח לחיילים ולמפקדים על גילויי אומץ לב, דבקות עילאית במשימה, הקרבת חייהם למען הצלת חיי אחרים ועוד. במלחמת יום הכיפורים בלבד הוענקו כ־300 ציונים לשבח. סיפוריהם של הצל"שניקים בצה"ל הפכו להיות חלק ממיטות הגבורה של צה"ל ומהווים בלי ספק מרכיב חשוב ביותר, גם אם לא מכוון וגלוי של נורמות ההתנהגות בצבא, של ערכים וסטנדרטים ביחידות שונות ושל תהליך החינוך וההזדהות המלווים את החייל הישראלי מראשית דרכו.

ביחידה לפסיכולוגיה צבאית בוצע לאח"כ רונה מחקר שניסה לעמוד על מאפייני הצל"שניקים ומעשי הגבורה אותם ביצעו. מבצעי המחקר ליקטו נתונים על 283 החיילים שזכו באותות "העוז" ו"המופת" בעקבות מלחמת יום הכיפורים. (מקבלי אות הגבורה לא נכללו במחקר זה לאור ייחודם ומספרם הקטן שאיננו מאפשר ניתוח מחקרי משמעותי.)

ללא ספק היו, במהלך מלחמת יום הכיפורים, מעשי גבורה עילאיים רבים שמבצעים לא זכו לכל ציון לשבח למרות שגבורתם לא נפלה מזו של מקבלי האותות. על אף זאת, לצרכי המחקר בלבד, נקבעה אוכלוסיית המחקר עפ"י ההגדרה הפורמלית של רשימת האותות. בדיקות סטטיסטיות אחדות הראו כי אין הבדלים משמעותיים בין קבוצת מקבלי אות "העוז" (N=89) ומקבלי אות "המופת" (N=194) ולפיכך אוחדו שתי הקבוצות לצורך המחקר. ניתוח ראשוני של משתני הרקע הצביע

מעטים הם, כך מסתבר, המחקרים הפסיכולוגיים שעסקו בניתוח מעשי גבורה או באפיון תכונותיהם של גיבורי מלחמה. מעשי גבורה במלחמה מה התרחשו אמנם מיום שהתקיימו מלחמות בתולדות האנושות, אולם נראה כי תופעת גיבורי המלחמה משכה דווקא את ליבם של סופרים, היסטוריונים ומשוררים, בעוד שמי-אפייניה הפסיכולוגיים כמעט שלא זכו למחקר שיטתי ומעמיק.

שאלות שונות עולות בקשר לתופעות הגבורה במלחמה: מהו "מעשה גבורה" וכיצד ניתן להגדירו באופן ברור? היכן מסתיימת החובה ומתחילה הגבורה של הלוחם בקרב? (במדינות שונות, כמו גם בישר"י, ניתנים ציונים לשבח על מעשי גבורה עבור מקרים בהם פעל היחיד "מעל ומעבר לחובתו"). האם ניתן לאפיון את ה"גיבורים" בתכונות מסוימות המייחדות אותם משאר חבריהם לנשק? ואם כן, האמנם ניתן לאתר מראש מי ומוי יהיו ה"גיבורים" בקרב הבא? ושמה אין כלל "גיבורים" וקיימים רק מצבים ה"מור" לידים" מעשי גבורה?

הצל"שים) לבין קבוצת הביקורת. לגבי רוב המשתנים לא התגלה כל הבדל משמעותי בין שתי הקבוצות! התפלגות הגילים בשתי הקבוצות הייתה זהה למדי (הגיל הממוצע היה בין 24 ל-25); ממוצע הפרופיל הרפואי בקרב מקבלי הצל"ש היה גבוה במעט מזה של אנשי קבוצת הביקורת, אולם אלה גם אלה היו ברובם בעלי פרופיל גבוה מ-85. נבדקו גם ארצות הלידה והמוצא של הנבדקים, ונמצא כי מרבית מקבלי הצל"שים היו ילידי הארץ (84%) וממוצא מערבי (75%). חלוקה דומה למדי אפיינה גם את קבוצת הביקורת (מספר יוצאי עדות המזרח בקרב צת הביקורת היה במעט גדול יותר, באופן יחסי).

נבדקי שתי הקבוצות הושוּו גם בנתוני איכות שונים: הם אופיינו כממוצע קב"א גבוה (54.0 בקבוצת הצל"שים ו-53.2 בקבוצת הביקורת). בממוצע דפי"ר² גבוה למדי (6.9 – 7.2) וברמת מוטיבציה גבוהה (ממוצע צד"כ³ 29.0 בשתי הקבוצות). יש לציין שממוצע הקב"א של קבוצת מקבלי הצל"שים נמצא כמאון ה-93 (כלומר, בקבוצת עשרת האחוזים בעלי האיכות הגבוהה ביותר בצה"ל!). אולם עם זאת לא נמצאו, גם כאן, הבדלים מובהקים בין מקבלי הצל"שים לבין חבריהם הקרובים ליחידה, לדרגה ולתפקיד.

הבדל מסוים נמצא כממוצע ההישגים שהשיגו הנבדקים בקורסים השונים אותם עברו בצה"ל: מקבלי האותות היו בממוצע בעלי ציונים גבוהים יותר (בסביבות 80) בהשוואה לממוצע ציוני הקורסים של חבריהם (כ-75). לא היה הבדל במספר הקורסים, כממוצע, שעברו נבדקי שתי הקבוצות (כשלושה קורסים). מעניין לציין שלא היה אף מקרה של עריקה בקרב קבוצת הצל"שיקים (בהשוואה למקרים ספורים בקבוצת הביקורת). לבסוף, נעשה גם ניסיון לבדוק אם מבצע מעשי הגבורה, שונים בצורה זו או אחרת כתכונותיהם האישיות מכלל חבריהם. נשקף לצורך זאת אותרו אותם מקבלי הצל"שים אשר עברו במשך שירותם מבחני קצונה ולהם תיק במכד"ק, שבו תיאור תכונותיהם. נתונים אלו הושוּו הפעם, לנתוני כלל אוכלוסיית עוברי המב"ד"ק. נתוניהם של מקבלי הצל"שים נמצאו גבוהים יותר, כממוצע, כארבע תכונות (מנהיגות, מסירות לתפקיד, החלטיות, התמדה תחת לחץ). אך לא נבדלו מחבריהם בשלוש תכונות אחרות (חברתיות, אינטלי-גנציה חברתית ויציבות נפשית). ניתן אפוא לסכם חלק זה של ממצאי המחקר ולומר כי קבוצת מקבלי הצל"שים (אותות "העו"ו" וה"מופת") בסיום מלחמת יום הכיפורים, מייצגת אמנם חתך איכותי ואנושי גבוה ביותר בצה"ל, אולם יחד עם זאת בעלי הציונים לשבח אינם מהווים בהכרח קבוצה ייחודית היוצאת דופן. כאשר משווים את מקבלי הצל"שים לחבריהם ליחידה, לתפקיד ולדרגה, מאופיינים מקבלי הצל"שים בנתוני

איכות גבוהים, הם לוחמים טובים (כפי שהדבר משתקף בהישגיהם בקורסים צבאי-ים) והם מתבלטים במעט מעל הממוצע בתכונות המנהיגות, המסירות, ההתמדה וההחלטיות שלהם. אולם כל אלה לא יוצרים עדיין הבדלים משמעותיים וייחודיים לקבוצה זו.

בשלב זה פנו עורכי המחקר לכיוון מחקרי שונה: במקום להוסיף ולחפש את הייחוד במבצעי מעשי הגבורה, ערכו החוקרים ניסיון למצוא האם קיימים מאפיינים מיוחדים למצבי הגבורה. בספרות המקצועית הפסיכולוגית יש כיום ויכוח בין המבקשים למצוא את עיקר ההסבר למעשה מסוים בניתוח המצב בו בוצע המעשה, לבין המצדדים בניתוח אישיותו של הפרט שביצע מעשה זה. נראה היה כי גם במקרה שלפנינו, יהיה זה אולי פורה יותר לחפש את החוקיות וההסבר במצבים ולא באנשים, כמאפייני הסיטואציות המיוחדות בהן אירעו מעשי הגבורה, ולא בתכונות האישיות של ה"גיבורים" שביצעו אותם.

סיפורי המעשה של מקבלי האותות נותחו באורח שיטתי ע"י קבוצת פסיכולוגים צבאיים בכירים ומנוסים. הללו הגדירו 12 ממדים, אשר על פיהם ניתן לאפיין את רוב מצבי הקרב בהם בוצעו מעשי הגבורה. ממדים אלה כללו אפיונים כגון: סוג הקרב (התקפי – הגנתי); מוקפים מכל עבר (כן או לא); נוכחות המפקד (נוכח או לא); בירוד (האם הלוחם היה מבודד, פיזית או פסיכולוגית), או היה יחד עם אחרים); הצלת פצועים (האם הפעולה הייתה כרוכה בהצלת פצועים או לא) וכד'.⁴

לאחר שניתחו החוקרים את סיפורי המעשה: עפ"י 12 הממדים הללו, ניתן היה עתה לקבץ יחד קבוצות של סיפורי מעשה, שמאפייניהם זהים. כך נוצרו ארבע קבוצות, אשר בכל אחת מהן התקבצו בין שבעה ל-20 מקרים. כל קבוצת מקרים כזו מהווה, אפוא, מעין אבטיפוס למצב גבורה; שילוב מוגדר ומסוים של אפיונים צבאיים אחרים היוצרים יחד "סיטואציות גבורה". החוקרים הצמידו לארבעת האבטיפוסים המצביים הללו כינויים המרמזים על אופיים ואלה הם: א. "הקבוצה המבודדת", הנלחמת בגבה אל הקיר". במצב זה נמצאת קבוצת לוחמים בכיתור ע"י האויב, הם מעטים מול רבים ונמצאים בקרב הגנה או נסיגה, המפקד לרוב נמצא במקום, ומעשה הגבורה מבוצע לאו דווקא במצב של בדידות אלא בנוכחות אחרים.

ב. המצב הטיפוסי השני נקרא בפי החוקרים בשם "שרידי ומציל". המאפיין מצב זה היא קרבה רבה מאוד של האויב, עד כדי קרב פנים-אל-פנים, לרוב כאשר כבר ישנם פצועים או הרוגים אחרים. אפייני למצב זה,

נותחו רק 72 סיפורי מעשה, כולם מקבוצת מקבלי אות "העו"ו", כשנפו אותם מקרים בהם הציון לשבח ניתן לא על אירוע מוגדר ומסוים אלא על התנהגות רצופה לאורך זמן.

שהמפקד נפגע (או איננו נמצא במקום) ומישהו חייב לתפוס את הפיקוד באופן ספונטאני תוך שהוא פועל במצב של בדידות פסיכולוגית.

ג. "חידור הנפש" – מצב של מעטים מול רבים, מכותרים ע"י האויב. זוהי יחירתו המקורית של הגיבור, אולם המפקד איננו נוכח. מעשה הגבורה נדרש במצב זה על מנת להציל את חייהם של הפצועים, ובדרך כלל הוא כרוך בסיכון המסתיים במותו של הגיבור.

ד. סוג המצב האחרון המאופיין ע"י הלחימה העיקרית, "עד הסוף המר", או "עד הכדור האחרון". במצב זה נותר בדרך כלל לוחם אחד (או צוות אחד) מכל היחידה, בקרב בעל אופי התקפי (אך לא דווקא קרב פנים אל פנים) והוא לוחם ללא פקודה מפורשת ולאו דווקא למען הצלת חיי אחרים אלא מתוך דבקות במשימה, עד אשר הוא עצמו נהרג.

מרבית תיאורי הצל"שים סווגו לאחד מארבעת מצבי הגבורה הטיפוסיים הללו. כ-20 סיפורי גבורה לא השתבצו לאף אחת מארבע הקבוצות הללו, והם מייצגים בכך אותם מעשי גבורה ייחודיים ומיוחדים, חסרי הקבלה. אולם קיומם של ארבעת המצבים הטיפוסיים שתוארו, מעיד על כך כי ניתן להצביע על תשלובות מסוימות של תנאי קרב מצביים אשר בהכרח יוצרים את מעשה הגבורה. במלים אחרות, כאשר נוצרות בשדה הקרב נסיבות מצביות מסוימות, בעלות אפיונים מסוימים – הן גורמות להסתברויות גבוהות של הופעתן של התנהגויות גבורה מסוג מסוים. המחקר הנוכחי מצביע על כמה תשלובות מיוחדות של נסיבות מצביות כאלו.

יש לציין, עם זאת, שגם הניתוח המצבי עדיין אינו מספק הסבר לתופעת הגבורה בקרב. גם אם איתרנו סיטואציה קרבית שעתידיה "להוליד" מעשה גבורה, עדיין קיימת שאלת הניבוי: מי יהיה המבצע המסוים של מעשה הגבורה? רק השילוב של המאפיינים הכלליים שחוגגו בראשית הרב רים לגבי הלוחמים שזכו בצל"שים, יחד עם המאפיינים הנסיבתיים שהתייחסו לארבעת המצבים הטיפוסיים, הוא שיכול לתת את המענה הקרוב ביותר לשאלה: מי יהיה הלוחם המסוים אשר יבצע, בנסיבות מסוימות מעשה גבורה עילאי.

הערות

1. קב"א (קבוצת איכות) – סימול מספרי המציון את רמת האיכות של החייל, על סמך רמת ההשכלה, האינטליגנציה והמוטיבציה שלו. סיי מול הקב"א נע בין 41 ל-56.
2. דפי"ר (דרג פסיכוטכני ראשוני) – ציון אינטליגנציה הנהוג בצה"ל; ציון הדפי"ר המרבי הוא 9.
3. צד"כ (ציון דרוג כללי) – ציון המבטא את רמת המוטיבציה לשירות של החייל. טווח הציונים הוא בין 8 ל-40.